

UN RECORD DE FRANCESC DURAN REYNALS ALS 50 ANYS DE LA SEVA MORT

TOMÀS CABOT, Josep

Acadèmic Corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya

RESUM: Amb motiu del cinquantenari de la seva mort, s'ofereix un breu resum de la vida professional d'un metge català, Francesc Duran Reynals, que es va dedicar amb profit, durant molts anys, a l'estudi biològic del càncer i que, des dels Estats Units, assolí per aquest motiu un prestigi internacional. L'autor de la comunicació ha usat com a suport bibliogràfic obres com els *Homenots* de Josep Pla, les *Memòries* de Sagarra i el *Turró* de Pedro Domingo, que fins ara no havien servit per aquest objectiu, malgrat les interessants notícies que contenen sobre el personatge recordat aquí.

Paraules clau: Duran Reynals, teoria vírica del càncer, Universitat de Yale, senyora de Duran Reynals.

RESUMEN: Con motivo del cincuentenario de su muerte, se ofrece un breve resumen de la vida profesional de un médico catalán, Francisco Duran Reynals, que se dedicó con provecho durante muchos años al estudio biológico del cáncer y que desde los Estados Unidos alcanzó un prestigio internacional. El autor de la comunicación ha usado como soporte bibliográfico obras como los *Homenots* de Josep Pla, las *Memòries* de Sagarra y el *Turró* de Pedro Domingo, que hasta ahora no habían servido para este objetivo, a pesar de las interesantes noticias que contienen sobre el personaje recordado aquí.

Palabras clave: Duran Reynals, teoría vírica del cáncer, Universidad de Yale, señora de Duran Reynals.

*

Tres circumstàncies m'han animat a presentar aquesta comunicació sobre Francesc Duran Reynals, que fou segurament, amb August Pi Sunyer i amb Josep Trueta, el metge català més conegut i apreciat al món científic anglosaxó durant les dècades centrals del segle vint. Primer, m'ha fet pensar en ell el recentíssim cinquantenari del seu traspàs, que va tenir lloc el dia 27 de març de l'any 1958 i que ara, mig segle més tard, ens ha passat gairebé desapercebut, malgrat que el personatge conserva merescudament tot el seu prestigi internacional. Segon, que aquest XV Congrés d'Història de la Medicina Catalana proposa, en una de les seves quatre seccions temàtiques, qüestions relacionades

amb la guerra civil i la dictadura. Ho podria ser l'exili forçat d'alguns metges catalans. I penso que Duran era un d'ells. Havia sortit de Catalunya molt abans de la guerra civil, no precisament per motius polítics, però al juny de l'any 1936 havia tornat amb la intenció de quedar-se. I si no ho va fer, va ser per culpa de la guerra, començada poques setmanes més tard, i sobretot per causa de la posterior dictadura franquista.

I tercer, m'ha animat a presentar aquesta comunicació el fet que la Generalitat m'havia encarregat l'any 1988 una biografia de Duran Reynals que havia de formar part d'una obra molt extensa titulada *Els catalans a Amèrica*, destinada a ser publicada en l'emblemàtic any 1992. Vaig escriure aquesta biografia, com moltes altres del mateix tipus, per al llibre citat. Totes foren acceptades sense problemes i pagades escrupolosament segons les condicions de l'encàrrec. Cap queixa per part meva. Però a l'hora de publicar el llibre, raons de pressupost van fer que l'extensió del mateix es reduís considerablement i totes les biografies van sortir escapçades, moltes d'elles reduïdes a la tercera o a la quarta part de l'extensió inicial, sense aparell de notes i sense firma. Com que en aquest treball sobre Duran Reynals, jo hi aportava algunes notícies curioses i poc conegudes —la majoria no publicades per la raó que he dit—, m'ha semblat oportú donar-les a conèixer a alguns amics, metges i historiadors, que participen en aquest Congrés. Es tracta d'un text escrit ja fa quasi vint anys, inèdit en gran part, però sense necessitat de correccions ni d'afegits (ho acabo de comprovar), i potser encara interessant en algun punt.

El 27 de març de 1958 moria de càncer a New Haven (Estats Units) el metge català Francesc Duran Reynals, conegut a quasi tot el món pels seus estudis sobre aquella malaltia. New Haven és una ciutat de l'estat nord-americà de Connecticut, situada a uns 100 quilòmetres de New York. La seva universitat —anomenada Yale, en record d'un dels seus primers benefactors— és una de les més importants dels Estats Units. Francesc Duran, que hi dirigia un centre d'investigacions científiques des de feia vint anys, l'havia descrita així, al moment d'arribar-hi: “El nou lloc de treball és a la universitat de Yale, a New Haven... Yale és una de les tres primeres universitats americanes més famoses i pot dir-se que està en ple bosc... Tinc la il·lusió de poder viure a New Haven d'una manera gairebé bucòlica en una casa de pagès a quinze o vint minuts de cotxe del meu laboratori. Naturalment, un automòbil serà indispensable...” (1).

El doctor Duran Reynals, que al moment de traslladar-se a New Haven tenia 38 anys (havia nascut a Barcelona el 5 de desembre del 1899) era ja un personatge conegut al món científic per les seves recerques sobre fisiologia i patologia humanes, iniciades al Laboratori Municipal de Barcelona i continuades primer a París (Institut Pasteur) i després a Nova York (Institut Rockefeller d'Investigacions Mèdiques). El 1938 havia acceptat el càrrec de director d'un dels laboratoris annexes a la universitat de Yale, fundat amb els

diners d'una senyora nord-americana que havia llegat una gran part de la seva fortuna amb l'objectiu d'afavorir els estudis sobre el càncer, malaltia llavors poc estudiada i considerada radicalment incurable.

Duran Reynals es lliurà en cos i ànima a aquella tasca, que s'adeia amb la seva preparació científica i amb la passió per un tema que ja l'atreia des dels temps d'estudiant. Orfe de pare i mare als sis anys, havia estat educat, juntament amb els seus quatre germans, per unes parentes solteres de la branca materna. Al seu entorn familiar, hi predominaven els homes de lleis i els humanistes, però ell es va decantar cap a la medicina, carrera que ja havia exercit un seu besavi, metge de cambra del rei Ferran VII (2).

Encara estudiant, ja compartia els afanys científics amb un grup de joves relacionats amb Ramon Turró al Laboratori Municipal de Barcelona, que en aquells anys era una institució modesta, sense recursos materials, però amb un conjunt de col·laboradors actius i il·lusionats (3).

Pere Domingo, amic i col·laborador en aquell lloc, recorda així la curiosa personalitat del jove Duran Reynals: "El vèiem anar i venir d'un costat a l'altre... , com cercant una ànima en la que pogués endinsar-se... Els que no el coneixien prou bé, feien comentaris menys elogiosos dels que ell es mereixia. Per als escolars corrents que només aspiren a obtenir un títol professional amb el que guanyar-se la vida, Duran era un noi estrany. Per als coneixedors de l'expressió dels grans valors humans, Duran era un jove excepcional..." (4).

Aquest era molt exigent amb la feina i es queixava contínuament de la migradesa de recursos dels laboratoris espanyols. Potser per això, després d'haver fet el servei militar a Melilla en una època especialment conflictiva, decidí abandonar el seu país per poder estudiar i investigar millor. Amb un ajut de la "Institución Libre de Enseñanza", va anar a París, on només hi passà un curs perquè tampoc no hi va trobar el recolzament moral i material que esperava. Demanà que li traslladessin la beca a Nova York i pogué entrar a l'Institut Rockefeller, un dels més rics i prestigiosos del món. Allà hi ha viure i treballar dotze anys, durant els quals perfeccionà les seves recerques sobre el "factor T" (factor de difusió), que explica la facilitat amb que uns cossos orgànics penetren dins d'uns altres i que avui és conegut amb el seu nom ("factor Duran-Reynals"). Mentrestant, no deixava d'enviar articles a les revistes científiques catalanes, i dos d'ells (publicats a "La Medicina Catalana" del 15 d'abril de 1935 i del 15 d'abril de 1936) tingueren una gran importància pel que fa a les discussions sobre l'origen i possibles tractaments del càncer. El segon li valgué el "Premi Visa" de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona i va merèixer entusiastes elogis del membres del jurat, entre els quals hi havia August Pi i Sunyer (5).

Aquest interès pel càncer i el ressò que havien tingut les seves primeres publicacions li van obrir les portes de la universitat de Yale, després d'un breu període que va passar a Catalunya l'estiu de l'any 1936 (6).

Als Estats Units, al contrari que a Catalunya, podia viure confortablement i treballar en unes condicions òptimes que li permetien experimentar amb tota classe d'animals, rodejat d'ajudants competents i estimulat pels millors mestres. La seva casa als afores de New Haven era una casa solejada, rodejada d'un preciós jardí, on es reunien, els caps de setmana, alguns dels intel·lectuals catalans que llavors visitaven Nova York o que hi residien. Duran i la seva esposa, Maria Luisa de Ayala, també investigadora, passaven els estius a Bar-Harbour, estat de Maine, on disposaven d'una segona casa i d'un altre laboratori, que Duran descrivia als seus parents barcelonins com "un laboratori situat al mig del bosc, rodejat de pins, tocant al mar, amb una aigua tan freda que ni al pic de l'estiu t'hi pots banyar..." Duran sostenia llavors, referent al càncer, una teoria que seguia el contracorrent de l'època. La seva opinió que el càncer podia ser produït per un virus no era admesa per la majoria de biòlegs i metges d'aquell temps, que defensaven idees molt diferents. Després de la mort del nostre personatge —precisament a causa del càncer, la malaltia que havia estudiat amb tanta passió—, la seva teoria començà a ser entesa i valorada. Avui, molts patòlegs l'accepten com a bona i es basen en ella per trobar solució al terrible problema d'algunes neoplàsies malignes.

Sobre la curació immediata d'aquesta malaltia, Duran Reynals, que era un home realista, no es feia massa il·lusions. Però confiava en la ciència del futur —potser la ciència d'ell mateix en aquell futur imaginari que li va estroncar brutalment el càncer— i escrivia l'any 1935 a "La Medicina Catalana": "La tuberculosi, malaltia de joventut, mata possibilitats. El càncer, malaltia de maturitat, mata realitats. L'èxit que sens dubte vindrà, i vindrà aviat, serà un bellíssim exemple de victòria aconseguida per pura força de voluntat universal..." (7).

Uns anys més tard, deia a les seves ties de Barcelona, amb motiu de la mort (també per càncer) del seu germà Manuel: "En el meu ofici, hi ha sempre l'al·licient, l'esperança, tan remota com es vulgui, que, treballant, en el curs del temps, s'evitaran coses com aquesta desgràcia nostra...". No s'ha trobat encara la solució definitiva del càncer, però el camí iniciat fa més de mig segle pel decidit català que avui recordem, segurament ens hi acosta. Així ho han reconegut eminents especialistes de tot el món i ho han comentat estudiosos de la història, que han recordat la seva vida i la seva obra amb respecte i admiració (8).

Dos grans metges nord-americans, Hamburger i Fishman, han posat a la primera pàgina del seu tractat sobre el càncer, *The Physiopathology of cancer*, aquesta dedicatòria, que traduïm literalment de l'anglès:

Dedicat a F. Duran Reynals

1899-1958

Imaginatiu, constructiu pensador, la brillant experimentació del qual sobre el terreny orgànic i sobre els virus han deixat una inesborrable empremta en la investigació sobre el càncer i en tota la biologia.

NOTES

(1).- Fragments extrets d'unes cartes de Duran Reynals a les seves parentes de Barcelona, enviades el 3 de maig i el 22 de juny de l'any 1938. Les cita el periodista Josep Pla, que disposava de tota aquesta correspondència quan va escriure la biografia titulada *Francesc Duran Reynals, de la Universitat de Yale* (HOMENOTS, segona sèrie. *Obra Completa*, volum XVI, Edicions Destino, Barcelona, 1970, pàgs. 201-202).

(2).- Els germans Duran Reynals eren cinc, tots ells mascles: Eudald, Estanislau, Raimon, Manuel i Francesc. Havien quedat orfes molt joves i vivien a casa d'unes ties solteres. Josep Maria de Sagarra, amic dels dos germans grans (era escriptor com Eudald i estudiant de Dret com Estanislau), parla sovint d'aquesta família a les seves *Memòries*... "Entre els xicots desconeguts, al cap de poques hores d'ésser jo a la Universitat, se'n destacaren dos... Es deien Elies Rogent i Estanislau Duran i Reynals" (*Memòries*, 2ª edició, Aedos, Barcelona, 1964, pàg. 362). "El cas és que els de Medicina començaren a fer gresca... i molts del pati de Dret decidírem anar-hi. La policia hi acudí i esclatà el conflicte... Jo vaig emprendre la peregrinació del braç de Duran i Reynals... (pàg. 368). Aquest, "l' havíem deixat presoner al carrer Provença... i amb Elies vàrem córrer a veure les seves ties. Ells eren cinc germans orfes de pare i mare, i vivien amb quatre ties solteres en un quart pis del carrer de Claris. Les ties estaven esveradíssimes. Miràrem de calmar-les i anàrem ràpidament a l' Institut d' Estudis Catalans, on treballava Eudald Duran i Reynals, que era el germà gran d' Estanislau... L' incident serví per a lligar la meua amistat amb Eudald Duran i amb l' Institut d' Estudis Catalans... (pàg. 370). La persona que aleshores jo considerava el meu millor amic, Eudald Duran i Reynals, trobant-se a París i vivint amb tota la fe i abnegació la seva intel·lectual aventura, tingué la pega de morir de la manera més trista. No se sap si fou del cor o de què, però el trobaren bocaterrosa contra el seu coixí, completament fred i enrampat. La notícia ens arribà amb la duresa de les quatre paraules d'un telegrama i a mi em produí una mena de desesperació sorda, com si es tractés d'una injustícia estúpida o d'un crim gratuït..." (pàg. 766).

La mort accidental del seu germà gran sorprengué Francesc quan tenia 17 anys i encara no havia aprovat el primer curs de medicina i quan els restants membres de la família tot just iniciaven el que seria un brillant camí professional. Segons Josep Pla (obra citada en la nota anterior, pàg. 178), Estanislau seria "un dels advocats més fins del nostre país"; Raimon, "l'arquitecte tan conegut, de tants coneixements i de tan bon gust"; i Manuel, "comerciant, persona de molt bona companyia, representant de la I. G. Farben Industrie a Espanya..." (pàg. 178). També és Josep Pla qui ens informa sobre alguns importants antecedents d'aquesta família. "Del cantó patern, un oncle avi fou el cèlebre Duran i Bas, personalitat decisiva del vuitcentisme barceloní, catedràtic, ex ministre i rector de la Universitat... El pare de Duran i Bas, besavi dels Duran, fou el doctor Duran Obiols, que en el seu temps tingué molta fama. Francesc tenia en el seu despatx de New Haven una reproducció d'una pintura del vell Madrazo que representava Ferran VII en el seu llit del palau de San Ildefonso, amb la reina a peu de rei i un grup nombrós de metges cridats a consulta. Un d'ells era Duran Obiols..." (pàgs. 179-180).

(3).- Josep Pla, en l'obra citada en les notes anteriors, fa constar que "Francesc Duran emprengué els estudis de Medicina a la Facultat. Era l'any 1917, el mateix any que a París morí el seu germà... De seguida se li manifestà

l'ànima d'observar, d'investigar... i al mateix temps el seu absolut desinterès per l'exercici pràctic de la Medicina... Com és perfectament natural, entrà de seguida en el Laboratori Municipal de Barcelona, carrer de Sicília, que dirigia Ramon Turró... Era un establiment precari, pobre, per no dir misèrrim, però era un dels pocs establiments experimentals científics, de la Península... (pàg. 183).

(4). - Pedro Domingo Sanjuan, company de feina de Duran, ho ha explicat així en la seva biografia de Turró (*Turró, hombre de ciencia mediterráneo*, Pòrtic, Barcelona, 1970, pàg. 254)... També trobem en aquest mateix llibre les notícies que destaco a continuació i que ara reproduïxo literalment en l'idioma castellà original: "Le conocí el día que, acompañado de Dalmau, se llegaron al laboratorio de Obstetricia en que yo aún trabajaba. Sin grandes preámbulos, me comunicaron el tema de estudio que pensaban desarrollar, el cual se refería a la transmisión de la anafilaxia de la madre al hijo... Con estos resultados escribió Duran, lleno de gozo, su primera comunicación a la Sociedad de Biología de Barcelona... Pasados unos meses, interrumpió sus trabajos y estudios universitarios para efectuar el servicio militar obligatorio... Más hombre, más audaz, más consecuente con el valor de la disciplina..., volvió de Melilla, reanudando su vida anterior... Durante su estancia en Melilla, había leído mucho y madurado sus ideas y planes de trabajo respecto a nuestros proyectos de estudio sobre anafilaxia... Los compañeros de Duran reconocíamos en él tres cualidades: honestidad científica, talento y gran voluntad como trabajador... (pàgs. 255-258).

(5). - Aquests dos treballs són segurament els més importants del nostre investigador escrits i publicats directament en llengua catalana. Després de 1937, quasi tota la seva producció científica va ser publicada en anglès. Els dos articles citats aparegueren respectivament al nº 19 de "La Medicina Catalana", pag. 365, amb el títol de *El càncer experimental*, i al nº 31 de la mateixa revista, pag. 363, amb el títol de *El fenomen de la reactivitat hemorràgica tumoral*. Fou aquest segon el que li valgué el premi de la Reial Acadèmia de Medicina. Posteriorment, als Estats Units, publicà nombrosos treballs a "The American Journal of Medicine" i a moltes altres prestigioses revistes científiques. Alguns d'aquests treballs foren posteriorment traduïts al castellà i al català. Un extens resum de les seves idees sobre els virus i el càncer pot trobar-se al capítol titulat "Virus induced tumors", inclòs en l'obra col·lectiva *The Physiopathology of cancer* dirigida per Hamburger i Fishman.

(6). - Sembla que entre l'estada a l'Institut Rockefeller i l'entrada a la Universitat de Yale, hi ha un curt període de temps en que Duran, resident eventual a Barcelona (on acaba d'obtenir el premi Visa de l'Acadèmia), pensa segurament en quedar-s'hi a viure i a treballar. Jacint Corbella i Josep Maria Calbet resumeixen els fets d'aquesta manera: "L'any 1936, tenia la intenció d'instituir a Barcelona, amb l'ajut econòmic de la família Roviralta, un centre d'investigació. Així, retornà a Catalunya el juny del 1936, però al cap de pocs dies va esclatar la guerra civil i retornà als Estats Units...". *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. Fundació Salvador Vives Casajunana. Seminari Pere Mata, Universitat de Barcelona, 1981. Volum I, pàg. 177.

Elena Guardiola i Josep-Eladi Banos, al seu treball "El Factor de Difusió de Duran Reynals" publicat a la revista "Annals de Medicina", volum 84, número 2, març 2001, ho expliquen així: "El 1932, Duran pensà en tornar a Barcelona. La possibilitat de fundar un institut de recerca biomèdica (Institut Miquel Servet per a l'estudi del càncer i altres malalties d'etiologia desconeguda), un projecte ampli i ambiciós, el portà de nou cap a casa. Els problemes per obtenir finançament i l'esclat de la guerra civil varen fer que demanés la seva reincorporació a l'Institut Rockefeller i marxà de Barcelona el 27 de setembre de 1936...".

Un dels testimonis directes d'aquesta història, el Dr. Pere Domingo, ho explica d'aquesta manera al discurs d'homenatge a Duran Reynals, pronunciat a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona: "...Un dia, l'enginyer Josep Maria Roviralta em demanava una entrevista per ensenyar-me un projecte que, per mediació de Duran, estaven tramitant l'Institut Rockefeller i el mateix Roviralta. En aquell escrit s'establí per part de Roviralta una quantitat fundacional i a més unes determinades aportacions en propietats que asseguraven el manteniment de l'Institut del

Un record de Francesc Duran Reynals als 50 anys de la seva mort

qual Duran Reynals seria director... El projecte se n'anà aigua avall a conseqüència de la nostra guerra..." (Citat per Josep Pla en la seva *Obra Completa*, volum XVI pags. 200-201).

(7).- "El càncer experimental", article publicat a "La Medicina Catalana" n° 19, Barcelona, abril 1935.

(8).- Poc temps després del traspàs de Duran Reynals, aparegueren a Catalunya bons resums biogràfics. Cal recordar el que li va dedicar Oriol Cassassas a *La Medicina Catalana del segle XX*, Edicions 62, Barcelona, 1970, pags. 113, 215, etc. L'any següent, 1971, amb motiu del seu V Congrés, la "Sociedad Española de Bioquímica" va publicar *Virus y cáncer. Homenaje al doctor F. Duran Reynals*, obra dirigida per Stanley, Casals, Oro i d'altres. No podem oblidar la ben documentada síntesi dels Drs. Corbella i Calbet al seu *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*, Seminari "Pere Mata", Barcelona, 1981, primer volum, pag. 177. La revista "Historia y Vida" va publicar al seu número 206 (maig de 1985), escrit per Maria Pilar Queralt del Hierro, un treball molt complet sobre aquest tema, titulat *Un nombre para la ciencia: Duran Reynals*. L'Ajuntament de Barcelona va patrocinar i editar l'any 1986 l'obra d'Antoni Roca Rosell i Thomas F. Glick, *Francesc Duran i Reynals (1899-1958), un investigador català de projecció internacional*, Barcelona: Ajuntament, Publicacions, 1986.

Molt aviat, Duran fou recordat a les reunions científiques i simposiums celebrats a Barcelona en relació amb el càncer, on foren especialment comentats els seus treballs i les seves teories. En una d'aquestes reunions dedicades a ell (any 1985), acudí a Barcelona la seva vídua, de soltera María Luisa de Ayala, que tenia coneixements de medicina i l'havia ajudat en alguns dels seus treballs fets a New Haven. Jo vaig tenir ocasió de veure-la i de parlar-hi en nom de l'editor dels *Homenots* del difunt Josep Pla, i ella em va assegurar que quasi tot el que el gran escriptor empordanès havia escrit en la biografia del seu marit era exacte i oportú. Recordo que va afegir alguna anècdota sobre la vida privada de l'investigador, per exemple, el seu amor als animals domèstics que vivien amb ells a la casa estival de Bar-Harbour, especialment una gateta que es podia considerar molt bella i que portava justament el nom de "Cleòpatra". També em va confirmar que el seu marit, de jove, havia estat un bon amic de l'escultor Josep Llimona i que fins i tot li havia fet de model, encara que després, ja gran i vivint a l'estranger, l'auster científic preferia no parlar gaire d'aquesta anècdota, que considerava intranscendent. Però com que ja ho havia fet Llimona, i ell no ho podia negar, i com que tothom sabia que l'autèntic genet Sant Jordi exposat solemnement a la muntanya de Montjuïc era l'apol·lini Francesc Duran quan tenia 18 anys, la seva vídua, present a Barcelona amb motiu d'aquell simposium, l'hi va portar un simbòlic ram de roses, que un funcionari de l'Ajuntament, enfilant-se més tard al monument, va fer arribar a les mans del sant patró de Catalunya.

Últimament han aparegut treballs extensos i detallats sobre l'obra científica de Duran Reynals, especialment en idioma anglès i en llengua catalana. De l'obra i de la vida de l'autor, n'han parlat, en diferents èpoques, dins la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya, en la revista "Annals de Medicina", en el "Diccionari Enciclopèdic de Medicina", en reunions científiques internacionals i en congressos d'Història de la Medicina Catalana, companys, deixebles i admiradors seus com Pere Domingo, E. Peiró i Rando, A. Roca Rosell, Francisco García Valdecasas, Carles Soler Durall, Maria Pilar Queralt del Hierro, Elena Guardiola i Josep Eladi Baños, entre molts d'altres.